

**НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
ДЕПАРТАМЕНТ „МУЗИКА”**

БАЙРАМ МЕРСИМ ЧУПИ

**МУЗИКАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ
В ОСНОВНИТЕ ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИ
УЧИЛИЩА В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане
на образователната и научна степен „доктор”**

*Научен ръководител:
проф. д-р Георг Краев*

София, 2013

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на 6 февруари 2013 г. на заседание на Съвета на департамент „Музика” на НБУ.

Разработката се състои от увод, три глави, заключение, ползвана литература и приложения, общо 287 стр., в т.ч. 151 стр. основен текст и 136 стр. приложения.

Цитираната литература включва 106 заглавия, в т.ч. число 94 изследвания и 12 издадени учебни планове и програми.

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на 4 юли 2013 г. от 14.30 часа в НБУ, зала 501 „Р. Михайлова”, I корпус, етаж V, ж.к. „Овча купел”, ул. „Монтевидео” № 21 на открито заседание с научно жури в състав: проф. Елисавета Вълчинова-Чендова, д.н. и доц. д-р Мария Попова – *рецензенти*, проф. Клара Леви, д.н., проф. д-р Георг Краев и доц. д-р Росица Драганова – *становища*.

Дисертационният труд е на разположение в Офиса на департамент „Музика” при НБУ.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод.....	3
Първа глава. Музикалното образование в Република Македония – основни положения, учебни програми, учебно съдържание.....	9
1.1. Обща характеристика и концепция за периода от 50-те до 90-те години на миналия век.....	16
1.1.1. Временен учебен план и програма от 1945 – 1946.....	19
1.1.2. Учебен план и програма от 1946.....	20
1.1.3. Учебен план и програма от 1952.....	21
1.1.4. Учебен план и програма от 1959.....	23
1.1.5. Учебен план и програма от 1966.....	25
1.1.6. Учебен план и програма от 1973.....	27
1.1.7. Съкратен учебен план и програма от 1977.....	29
1.1.8. Учебен план и програма от 1980.....	29
1.1.9. Учебен план и програма от 1989.....	32
1.2. Музикалното образование в периода от 90-те години на XX век до 1998.....	35
1.2.1. Учебен план и програма от 1992.....	36
1.2.2. Учебен план и програма от 1995.....	39
1.2.3. Учебен план и програма от 1997.....	41
Втора глава. Музикалното възпитание в предучилищна възраст.....	53
2.1. Музикалността на децата.....	54
2.2. Възприемане на музика.....	58
2.3. Певческа дейност.....	63
2.4. Свирене на детски музикални инструменти.....	67
2.5. Развитие на детския музикален слух.....	70
2.5.1. Развитие на усета за ритъм.....	70
2.5.2. Развитие на мелодическия слух.....	76
2.6. Детска музикална креативност.....	80
2.7. Детски музикални игри.....	85

Трета глава. Музикалното възпитание в основното училище	
3.1 Обща характеристика на децата от седем до десет години.....	89
3.2. Специфика на образователната дисциплина музикално възпитание.....	92
3.3. Цели и задачи на музикалното възпитание в основното училище.....	93
3.4. Дидактически аспекти на обучението по музика.....	95
3.5. Слушане на музика.....	103
3.6. Инструментално музициране.....	106
3.7. Креативната дейност на учениците.....	108
3.8. Развитие на музикалните способности.....	112
3.8.1. Развитие на усета за ритъм.....	114
3.8.2. Развитие на мелодическия слух.....	121
3.9. Дидактически музикални игри.....	131
3.10. Обликът на преподавателя по музика.....	133
Заклучение.....	134
Ползвана литература.....	146
Приложение.....	152

УВОД

В продължение на десетилетия музикалното образование в Македония се осъществява на основата на съответни учебни планове и програми, които обаче не са подлагани досега на задълбочено проучване. Ето защо в настоящия дисертационен труд се прави опит за осъществяване на сравнителен анализ на голяма част от учебната документация за последните петдесетина години. Така може да бъде очертано развитието на схващанията в общата концепция по отношение на учебното съдържание, а и във връзка с днешното състояние на музикалното образование и перспективите за неговото осъвременяване. Далеч сме от мисълта, че единствено анализът на програмното съдържание, както и неговата методическа реализация, ще решат проблемите, свързани с качеството на обучението по музика. Факторите в това отношение са твърде много и твърде многостранни. И все пак, една начална стъпка в тази насока би имала значение за намирането на оптимални и прагматични решения в областта на масовото музикално образование.

Известно е, че недостатъчното познаване и проникване в дадена проблематика в която и да е област на познанието, често води до недостатъчно правилни, а често пъти дори и до негативни решения в съответното направление, а оттам и в осъществяването на иновационни и успешни реализации.

В центъра на настоящото изследване стои актуалният проблем за днешното състояние на музикалното образование като основен

компонент на музикалното, а и на цялостното развитие на децата и учениците.

В настоящия труд основополагаща е тезата, че музикалното възпитание е обусловено от:

- спецификата на музикалното изкуство, като основа на учебното съдържание;
- възрастовите особености на учениците;
- равнището на подготовка на педагогическите кадри, които осъществяват това обучение;
- задълбоченото познаване на минал педагогически опит, свързан и със съответната учебна документация.

В този смисъл *целта* на настоящото изследване е да се анализират учебните планове и програми от 50-те години на миналия век до началото на 21. век, както и съвременното състояние на обучението по музика главно по отношение на основни, възлови методически проблеми.

Задачите са свързани с:

- проучване на литература по проблема;
- проучване на наличен педагогически практически опит за установяване на зависимост между програмните изисквания и приложението им в учебния процес;
- извеждане на основни параметри, свързани със системата на масовото музикално образование.

Обект на изследването са същността и съдържанието на музикалното образование в Република Македония

Предмет на изследването са учебната документация през последните петдесетина години, както и днешното състояние на методиката.

Необходимо е да бъде направено следното уточнение във връзка с методическия подход към поставената в дисертационния труд задача. Въпреки че "Музикалното развитие при децата от предучилищна възраст" и "Музикалното развитие на децата в първоначалната фаза на обучението по музикално възпитание в основното училище" се разглеждат в отделни глави, прилага се единен подход към проблематиката, става въпрос за "Музикалното развитие на детето". Връзката е подчертана в целия текст, като са изтъкнати спецификите на съответната възраст.

В уводната част на настоящия труд се изтъква функцията на музиката като важно възпитателно средство. Нейното въздействие се усеща още от най-ранно детство чрез много положителното въздействие, което има върху психофизиологическото развитие на децата. В това отношение музикалната педагогика проявява голям интерес към музикалното развитие на децата особено в предучилищната и ранната училищна възраст.

Първа глава

МУЗИКАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ – ОСНОВНИ ПОЛОЖЕНИЯ, УЧЕБНИ ПРОГРАМИ, УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ

В първата глава на дисертационния труд се разглеждат основните проблеми в музикалното образование, историческото развитие, паралелно и научните планове, които се употребяват в основните общообразователни училища в Република Македония през периода от 1946 до 1989, когато Македония е съставна част на Съюзна Федеративна Република Югославия, както и през периода 1992 – 1998, след независимостта. В нея се анализира музикалното образование като „сложен, планово

организиран и ръководен процес, който позволява на учениците усвояване на знания, получаване на умения, навици и допринася за тяхното психофизическо развитие” (Гогоска). В това определение на музикалното образование се съдържат неговото значение, главните характеристики, фактори и цели, които са взаимно преплетени и допълващи се.

Специално се обръща внимание на нормативните програмни документи – това са Законът за основното образование и дидактико-методическите изисквания, според които стигаме до извода, че основните характеристики на музикалното образование са свързани с „планова организация и ръководство“. Тази нормативна, планова, организирана и дидактично-методическа основа на музикалното образование е значимо условие за качеството му.

Направен е най-общ преглед на историята на музикалното обучение и най-вече от 17. век насам, конституирането на музикалното образование като дисциплина, която е важен фактор и за общото образование. Специално се обръща внимание на музикалното възпитание. Проследено е преминаването от формата на затворен тип привилегировано образование към въвеждането на форми, които го правят достъпно за всички, съответно включването на музикалните знания като част от образователната система. Разгледан е радикалният пробив с появата на първите големи имена в музикалното образование на 19. век, когато са поставени основите на музикалнопедагогическата дейност в Англия, Германия, Франция и др. и се разработва първата теория на учебната програма. Оттогава системата на образованието е научно аргументирана, а науките и изкуствата се утвърждават като учебни предмети.

Пътят на образованието е неминуемо свързан с появата на различни педагогически и дидактически теории.

В 20. век тези теоретични предимства са групирани като: теории на традиционното образование в историята на педагогиката и теории на съвременното образование, което се развива след края на Втората световна война. Втората група според научната диалектика не би могла да се появи без развитието на първата. Процесът на обучение се отличава по своята цикличност на периоди, необходими за обучение на едно поколение, което означава, че всяка теория трябва да се проверява по тези закони и на тази основа да се потвърждава в учебната практика.

Образованието има собствени цели и задачи и от тях зависи структурата на учебните програми. Те се базират на няколко основни постулата: първо, учебни програми в съответствие с изискванията на науките и изкуствата, т.е. и на музикалното изкуство, учениците и обществото; второ, програми според тяхната структура – учебни програми в съответствие с начина за избор на съдържание и според формата на програмните документи. В дисертационния труд това са двете аналитични изходни посоки.

За Република Македония от особено значение е периодът на нейната държавност, придобита през 1991 г. Това е важен период за изработването и приемането на държавните програми за предмета музикално възпитание, т.е. музикална култура или музикално образование. Този почти 10-годишен период отразяват програмните документи, подготвяни с голяма динамика и в кратки срокове от по няколко години. Измерителната стойност на една учебна програма е цикъл от четири години, необходими за едно поколение ученици от първи до четвърти клас. В тези четири години се извършва проверка на качеството и количеството на учебната програма.

Проучването на учебните програми в последните десет години показва всичките релевантни фактори, значителни за тяхната обща и сегментарна концептуалност, качествени функции и недостатъци, движения в прогрес

съответно в ретроградност, приложност и изпълнение в музикалнопедагогическата реалност и т.н. Ползвани са и лични впечатления през един по-дълъг период от време, получени чрез проучване и проследяване на учебни планове и програми по различни предмети в общообразователното училище. Много от тези опити, получени и чрез други проучвания, се потвърдиха като точни и при работата върху настоящия труд. Оттам и основанията, че тези наблюдения и направени изводи имат приложение при изработването на по-съвременни и по-функционални програми за в бъдеще.

Преходните движения в Република Македония имат своето отражение и в образователната система, а оттам и в обучението по всички предмети, включително и в преподаването на музика в началното училище. Проучването им потвърди, че учебните програми, въпреки че са били работени за кратко време, от две до три години, освен че не е било възможно те да се проверяват и потвърждават в музикалната практика от първи до четвърти клас, те не бележат развитие и по-високо качество от предишните програми. Главната особеност на учебните програми от 1989 – 1990 г. и 1995 г. се състои в тяхната застойна позиция, с движение в ретроградност и с намалени резултати: професионални, научни, педагогически, дидактични и методически. Цялата изследователска работа потвърди, че учебните програми от горепосочените години имат по-малък интензитет от учебната програма от 1981. Основната причина за това виждаме в начина, по който тези документи са били подготвяни и създавани. Сериозният подход в програмата от 1981 се губи в програмата от 1989 – 1990. Тогавашното знание създава добър програмен документ през 1981 г., но следващият, от 1989 – 1990 няма необходимите качества. Тази тенденция на слабост на програмите продължава и през 1992 и 1995 г.

Какво е общо за трите програми от 1989 – 1990, 1992 и 1995 г. Те си приличат помежду си. В тях се

програмира материя от една музикална наука в учебна тема, която е несродна с тази наука, като например: музикални форми в темата за слушане на музика; народна музика в темата за пеене на песни; музикални инструменти отново при слушане на музика и др. Не може да се твърди, че не е имало знания за тези и други нелогични програмни области. Също така не може да се твърди, че не е имало знания и съзнание за толкова висока степен на идентичност между учебните програми от различни години. Въпреки това, тези програми са били подготвени и официализирани от съответната институция. Тук има и друг, много важен въпрос: когато тези програми са с такова качество, какво е било тяхното прилагане в музикалното обучение и какви са били резултатите от музикалната образователна практика? И на тази основа: как са били приети от техните реализатори и музикални педагози у нас? Днес тези програми не са активни и тяхното изследване е възможно въз основа на съществуващите програми.

От всички учебни програми, само последната учебна програма от 1997 г. може да издържи на критика по отношение на присъствието в нея на музикални, научни и професионални области. Тя се основава на добрите страни от предните програми, но се отличава с по-голямата си дълбочина, обхватност, цялостност. Предходните програми са на практика едни и същи, единствено в тази може да бъде посочена качествена промяна. Тази оценка се потвърждава и в различни анализи – научни, педагогически изследвания и други. Ако се разгледат всички програми, сравнителният изследователски метод води до много интересни констатации, сред които и механичното пренасяне на текстове от една в друга програма. Така следващият документ губи оригиналността си и получава характеристиката на копие. Нещо, което се наблюдава в програмите от 1989 до 1995 г.

Необходимостта за обща нормативна основа на програмите чрез определяне на съдържанието присъства и в задължителни списъци с песни за пеене и композиции за слушане. С този ход в учебната програма от 1992 се наблюдава предишната практика – с държавен документ да се определи кои песни ще се пеят и кои композиции ще се свирят като задължителни. Този рецидив, наследен от старата система, поддържан от години преди това, нормира музикалното обучение чрез задължително пеене и свирене на песни и композиции. За първи път този норматив се въвежда през 1943 г., когато е поставен цял списък от песни, които учениците трябва да интерпретират. Фактически, за половин век от съществуването на музикалното образование на македонски учебен език, тази практика поставена във военната 1943 г. и в тогавашни много специфични условия, се запазва през всички учебни програми от 1992 г., респ. до 1995, когато е заменена с нова, а това означава точно 52 години. В програмата от 1995 такива списъци не съществуват, което е успешна стъпка напред.

Голямата разлика между програмите от 1989 – 1990, 1992 и 1995 г. с програмата от 1997 г. налага няколко съществени проблемни въпроса. Те се отнасят до потребностите на обществото, навлизането на чуждестранни образователни системи и прочее важни условия, с които трябва да се съобразява и музикалното образование. На първо място, кои са причините за стагнация на програмите от периода 1989 – 1995 в музикално образование от първи до четвърти клас? Много от отговорите могат да бъдат открити в анализа на предшестващата близо шест десетилетна практика. По-силно от когато и да било досега се налага необходимостта от създаване на **теория за процеса на програмиране на музикалното обучение**. Световният добър опит е извел програмирането на обучението в самостоятелна научна и

научно-приложна сфера, съответно със специалисти в областта. За създаване на горепосочената теория за програмиране на музикалното образование в началното училище в Република Македония се изискват много повече условия от тези, които сега съществуват: постоянни професионални кадри единствено за работа над учебните програми; солидна теоретична подготовка на кадрите; добро познаване на нашата музикална педагогика за начално образование, предлагане на ценна подходяща библиотека; прилагане на изследователски проекти в музикалната учебна практика с цел проучване, непосредствено запознаване с музикално-образователната практика в чужди страни; висок професионализъм на разработчиците и др. А преди всичко: съществуването на специализирана институция за изработване на нови учебни програми.

Втора глава **МУЗИКАЛНОТО ВЪЗПИТАНИЕ В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ**

Във втората глава се разглежда музикалното възпитание на децата от предучилищна възраст. В научните дисциплини, които се занимават с изследване на развитието на детето, съществуват различни гледища. Отдавна е установено, че изследванията трябва да следват развитието на детето от неговото раждане, дори и развитието му в утробния период. Това се наблюдава във всички дисциплини, които изучават детето, т.е. неговите анатоомофизиологически характеристики, растеж, съзряване и т.н. И детската психология, която се занимава с изучаването на душевното развитие на детето и факторите, които са свързани с неговото поведение, тръгва от самото раждане,

но съществува и тенденция, при която развитието може да се осъзнава и преди това. Предучилищната педагогика също тръгва от раждането на детето – от първия му допир с природата и обществената среда.

Съгласно това и влиянието на музикалното възпитание трябва да започне по-рано и то от момента, когато детето започне да реагира емоционално на музиката. Но не е достатъчно само животът на детето да се изследва от неговия най-ранен период на развитието. Как може възпитателят, от която и да е специалност, успешно да влияе на общото развитие на детето, особено на някоя страна от неговата личност? Естествено е, че той, възпитателят педагог, трябва много добре да познава детето, както и заобикалящата го среда. Така на детето се гледа като на субект, който има определена психофизическа даденост и различия, които трябва добре да се познават с оглед на успешна и целесъобразна възпитателна дейност.

Затова съвременното музикално възпитание ще реализира своята цел и задачи само тогава, когато освен достиженията в своята тясна научна област, основана на новото мислене в психологическите и педагогически научни дисциплини, особено на постиженията при детската психология и предучилищната педагогика, тръгне от комплексното изучаване на детето. Чрез познаване на неговото физическо и духовно развитие, може да се организира добра система от възпитателни въздействия на основата на определени цели, задачи, съдържание, методи и средства.

В тази посока специално се обръща внимание на възпитанието в детските градини и прилагането на организирана система на съдържание, методи и средства за възпитание. Цялото музикално развитие на детето се осъществява на основа на научните факти за неговото общо психофизическо и музикално развитие и хуманността на

нашето общество по отношение на децата. Ясните концепции на музикалното възпитание в предучилищните институции осигуряват избор на подходи и съдържание, с които се създава възможност за максимално развитие на музикалните способности на децата. Музикалновъзпитателната дейност дава възможност за демократизация на музикалното възпитание, защото този вид възпитание трябва да принадлежи на всички деца, а не само на тези, които се развиват в по-добри музикални условия в семейството. Общата цел на предучилищното възпитание и образование е да се осигурят условия за нормално физическо, интелектуално, социално, емоционално и морално развитие за по-нататъшно успешно възпитание и образование. От общата цел на възпитание произлиза и целта на музикалното възпитание: децата да преживяват музиката и свободно да реагират на нейните изразителни средства в зависимост от своите възможности в съответната възраст. Тази цел е свързана с конкретни задачи. Чрез тяхното осъществяване всъщност се постига трансформиране и развитие на всички музикални компоненти с ясно възпитателно действие.

Задачите са изведени и от дидактически аспект, и с оглед определяне на музикалновъзпитателното съдържание в предучилищните институции. Докато задачите определят съдържанието, а то от своя страна предполага определени методически подходи и възпитателни средства, осъществяването на целта предполага взаимна обусловеност и многобройна свързаност на всичките фактори.

Целта на музикалното възпитание, отразена в някои задачи, означава: чрез музиката трябва да се създаде радостно настроение у децата и да се предизвикат положителни емоции; чрез наличието на музикална активност могат да се определят интересите към музиката с подкрепата и грижата за спонтанността на детската

свободна изява и на креативни възможности; могат да се положат основите и да се развие слуха до определена степен, да се развива гласът на децата, както и индивидуалното, и съвместното пеене и музициране.

Трета глава

МУЗИКАЛНОТО ВЪЗПИТАНИЕ В ОСНОВНОТО УЧИЛИЩЕ

В третата част от труда се изтъкват общите характеристики, свързани с развитието на учениците от седем до десет години. Успоредно с това се посочва необходимостта детето да се запознава с всичките аспекти, за да може да влияе върху тяхното музикално развитие. Изтъкнати са тези психически процеси, които се намират в най-тясна връзка с музикалните способности, посочват се качествените промени на тези процеси, които възникват под влияние на узряването и ученето на тази възраст в сравнение с предучилищната. Изведени са основни за развитието на детето фактори, конкретизирани чрез анализа на образователните програми, които тук ще бъдат представени обобщено.

В ранната училищна възраст още преобладават конкретни и индивидуални представи, чиято обща характеристика е цялостна. Що се отнася до паметта, може да се каже, че се наблюдават качествени промени; в предучилищната възраст преобладават спонтанната и механичната памет, а от 8 – 10 години развитието на детето е по-бързо, понеже вече е добре изразено развитието на нервната система и въздействието от ученето. Детето по-дълго съсредоточава вниманието си към определени феномени, процеси, вещи, а по-късно и върху техни елементи. Цялото това развитие довежда до волево и логично помнене. Не трябва да се забравя, че

корените на вниманието, а с това и на помненето, са свързани най-много с мотивирането на цялата личност на детето. В процеса на преподавателската работа вниманието следва да се насочва към детските чувства, разположение и интереси.

В ранната училищна възраст започва по-силно отколкото в предучилищната възраст да се развива чувствителността към хубавото. Трябва да се изтъкне, че естетическото отношение в началото на тази възраст е още свързано с природната среда на детето (животни, играчки, растения и т.н.). Затова различните форми на художественото възпитание имат за задача вниманието на детето да се насочва и към произведенията на изкуството.

Познаването на общите характеристики на детето на тази възраст обезпечава правилно и резултатно насочване на музикално-възпитателната дейност.

Музикалността като много сложна човешка способност се въвежда като един от основните въпроси в обучението. В тези рамки се изтъкват три фактора: наследствеността, социалната среда и музикално-възпитателният процес. Запознаването и следенето на развитието на музикалността на ученика е също сложена задача, заради което са представени методически подходи, с които това ще се осъществи. Разнообразието на тези подходи осигурява всестранно запознаване с музикалността на ученика, а с това и по-реалното планиране на обучението.

Ако се вземе в предвид, че музикално-възпитателните влияния най-добре се осъществяват чрез учебния процес, то тогава е нужно в началото да се разясни понятието музикално възпитание. Същността на музикалното възпитание означава процес, в който освен възпитателния компонент, се подразбира и образователният. Тъй като проникват взаимно, те създават широка основа за тази форма на обучение,

която същевременно има за цел да активизира музикалното преживяване като съзнателно дейност.

Доколкото се следи тази проблематика, естествено се определят целите и задачите на музикалното възпитание в основните училища, което, казано накратко, означава квалифициране на ученика да преживява музиката и с нейните средства да се изразява. Конкретното осъществяване на тези цели означават отделни задачи. От голямо значение се дидактическите принципи в музикалното възпитание. Всичките музикални умения, навици и знания трябва да притежават научно-аргументирана възпитателна основа. Паралелно с това, уменията, навиците и знанията, трябва да са съответни на възрастта на ученика, съгласно общите психофизически възможности, съобразени с техните музикални способности.

В основата на методичните стъпки в музикалновъзпитателната работа трябва да е аудитивното забелязване-слушане, създаването на звукови понятия е много важно средство за конкретизиране.

Систематизирането на музикалните умения, навици и знания, които учениците придобиват, е предимство на методичната систематичност. Същността на принципа за съзнателната активност е в познанието, че в модерното музикалновъзпитателно обучение учениците са активни субекти. Най-директно противопоставяне на вербализма дава принципът от практическо свирене към теоретично обобщаване на музикалните явления.

За да се изработят музикалните умения, навици и знания е необходима продължителна целенасочена дейност. С принципа на индивидуализиране е третиран проблемът за индивидуалното участие в колективното обучение. Направен е изводът, че е необходимо рационализиране на обучителните методи и средства, съобразени със съвременните условия за работа, Дидактичните принципи могат да се разберат и прилагат във

взаимното и реципрочно проникване и обуславяне.

Преподавателят е един от основните фактори на музикално-възпитателния процес, който следва непрекъснато да се образова, да бъде в синхрон с непрекъснато изменящите се музикални процеси и явления в съвременността.

Развитието на чувството за ритъм е върху основа на детската естествена склонност към движението и преживяването на различни ритмични явления в природата. Тази задача се осъществява чрез пряка ритмическа активност на децата, с обогатяване на неговият фонд с преживяваните явления. Както най-важно възпитателно средство за преживяване на различни форми на ритъма, смцтаме че са говорните ритми, както ритмични говорени поетски съдържания, които се изпълняват съвместно с различни движения на децата и ритмични инструменти. Проследява се ролята на ритъма като ритмическо-възпитателен процес, с изработени съответни ритмични съдържания, които се осъществяват чрез методически стъпки, и съответните средства, създаващи реалната основа за развитие на чувството за ритъм при децата на предучилищната и училищна възраст. Развитието на чувството за ритъм в първоначалната фаза на основното училище се свързва се пряко за работата и развитието на това чувство в предучилищна възраст. С това се получава свързаност на музикално-възпитателния процес и опирание на предходния опит на ученика. Чувството за ритъм като многопластова музикална способност не е само способност за запознаване, помнене и изпълнение на различните тонови трайности, но и изработване на усет за пулсирането на музиката и на музикалното време, на метрума. В тази посока трябва да се спомене и определянето на вида на метрума – организиране на метрическите акценти и чувството за темпо. Всичките елементи се появяват

същевременно, а целият комплекс се нарича чувство за ритъм. При сравнение на задачите за ритмическото развитие при децата от предучилищна възраст и от ранната училищна възраст е изтъкната необходимостта от приемственост, като задачите постепенно се усложняват. Нов момент е въвеждането на графично визуално представяне с различни символи, което представлява музикално оgramотвяване, а в края на тази фаза (в трети клас), на елементарни музикални понятия и ортографически знаци.

Още един методически подход, свързан с ритъма, е връзката преживяване – съзнателно възприемане и изпълняване на една и съща задача. Стремещт към това налага изработване на принципи на системност в обучението. Разгледани са следните ритмични явления: преживяване и съзнателно схващане на двуделното метроритмическо пулсиране; преживяване и съзнателно схващане на понятието пауза; преживяване и съзнателно схващане на разликата между метричния и ритмичния елемент и преживяване и съзнателно схващане на триделността. Разбира се, първоначално преживяването е несъзнателно, а после се превръща в съзнателно. При по-сложните ритмически фигури съзнателното възприемане изисква музикална грамотност, която на тази възраст още нямат. На практика, това, което се отнася към прилагането на средствата за обучение, няма особени промени по отношение на възпитателната дейност в предучилищната възраст. Говорният ритъм е средство което и по-нататък консеквентно се прилага при разработването на всичките ритмични понятия. Но трябва да се подчерта, че не бива да се прекалява в прилагането на средствата за обучение, особено на визуалните. В това отношение е забележимо изискването за насочване на вниманието към впечатлението, което остава звукът.

При чувството за мелодия при детето, ако проследим първоначалните му реакции на акустичните явления, забележими са рефлексни реакции, а след това и емоционални. В основната характеристика на първоначалното детско мелодирание се забелязва тенденция за движение към по-ниско, откъдето в определен период се фиксира интервал на низходяща малка терца. В тази посока се започва с развиване на чувството за мелодия по този мотив, сиреч на развитието на способността за създаване ясни тонови представи в съзнанието и тяхното точно изпълнение, което се появява с координиране на слуха, тоест с тяхната способност за контрол на говорният апарат. Тъй като развитието на чувството за мелодия има особено значение, изтъкнати са характеристиките на детския глас на тази възраст.

Чрез методическия подход за развиване на чувството за мелодия при децата се забелязва поява на мелодичната активност, която се стимулира чрез наблюдението и подражанието на акустичните явления от природата и диференцирането на тоновете по височина. В първата фаза на обучението в основното училище се пристъпва с голямо внимание. Без съмнение, тази задача е проблем, който занимава и музикалната педагогика и музикалната теория. Пеенето в тази възраст е основната и най-значимата форма на мелодийна активност на детето. Посочените форми за работа откриват пътя към съзнателното и самостоятелното пеене по нотен текст.

В това отношение основният проблем на методиката е работата за развитие на слуха – откъде да се тръгне и кои средства за обучение да се прилагат. Налага се схващането, че трябва да се тръгне от мелодичен мотив, който е достъпен на децата, или пък от цялостната стълбична редица. По отношение на прилагането на методичните стъпки в обучение във фазата преди музикалното ограмотвяване е удачно да се прилагат аудио и визуални

форми. Много от средствата за обучение са класифицирани във визуалните, визуално-движещите и мнемотехническите средства, които символизират тоновете по височина, а някои и по продължителност.

От визуалните средства можем да отделим рисунките на различни форми, които изразяват различна височина. Визуално-движещите средства са преди всичко фоно-мимическите знаци. За ползата и недостатъците които се явяват когато се прилага фономимията са описани лични наблюдения от практиката. В реда на тези средства особено се забелязва полезността от прилагане на свободно движение, което не е свързано с определена височина, а с междувисочинното отношение на тоновете. В мнемотехническите средства преди всичко се използват сричките на солмизацията. В тази група на средства са и песничките "модели" – според методическата функционална методика на М. Василевич. Те са интересни в този контекст, понеже се прилагат преди музикалното ограмотвяване и в момента, когато се преминава към ограмотвяването. При М. Василевич усвояването на модела и отделянето на първоначалната сричка се използва като мелодично-текстуална асоциация за определена тонова височина. По-нататък се разглежда проблемът за графичното фиксиране на височината на тона чрез две методически системи (на Поточник и Манастериоти). В рамките на мелодическите феномени се разглежда и нотната стълбица, тоест тяхното преживяване. Тоновата стълбица се обработва аудио и визуално и чрез дидактически песнички и различни учебни средства (рисунки и други подобни).

С въвеждане на солмизацията, до която се достига чрез отделяне на началната сричка на някоя песен, или от имената на децата, се създава възможност за свързване на сричката с определена тонова височина, а това е важен момент на съзнателно схващане на тези височини.

Всъщност, с това започва съзнателното развитие на усета за мелодия на учениците. Естествено, към това се прибавя и нуждата за пространствено-визуално представяне на тоновете, а това е причина за въвеждане на две линии, чието число през течение на времето се увеличава. Забелязва се нуждата за въвеждане на отделен знак – ключ, приемат се всичките елементарни ортографически знаци, а с това се отваря пътят към по-нататъшното оgramотвяване в следващата фаза на обучение.

Пред края на тази фаза започва съзнателното развитие на чувствата за мелодия и ритъм, усвояват се и елементарни ортографически знаци, заради което се счита, че е нужно да се говори и за елементарното пеене по нотен текст. С това започва самостоятелното пеене от нотен текст и учениците се насочват към пряко и съзнателно съглеждане на музикално-изразителните елементи. Това е причината в края на тази глава да бъде дадена методическо указание за обработка на песента от нотния текст който се реализира по аналитичен или индуктивен начин.

В най-тясна връзка с развитието на чувството за мелодия и ритъм, а и с останалите компоненти на музикалното възпитание, е и музикалната памет, което на предучилищна възраст главно е спонтанна. Музикалната диктовка е форма на работа, който има най-пряко влияние върху развитието на музикалната памет. В това отношение е забележителна реципрочната връзка между паметта и диктовката. Следователно, учениците в диктовката трябва да се довеждат в онова състояние, което предварително са преживели и съзнали, самостоятелно да повтарят, което подразбира се повишен степен на внимание. Затова се посочва особената важност на постепеността в подготовката и осъществяването на примерите за диктовка. С оглед на задачите в обучението в първата фаза, според съдържанието се прилагат ритмични и мелоритмични

диктовки, а според начина на който се задават и репродуцират, главно се прилагат устни диктовки. Проследява се преходната форма на диктовки, с нотна картинка, а пред края на фазата, въвеждат се и писмени диктовки.

Когато се говори за психическите и възпитателни основи на способността на слушане, трябва да се посочи, че музикалните впечатления първо детето приема рефлексно, а след това ги перцепира емоционално. Способността на слушане и на музиката се сравнява със способността за схващане на говора, понеже и при едната и при другата способност протичат подобни психически процеси. Най-важна задача при слушането са активното слушане и емоционално перцепиране на тази възраст. Този психологически проблем може успешно да се реши, като се вземат предвид възпитателно-дидактическите изисквания както по отношение на подбора на произведения за слушане, така и на осъществяване на тази дейност. Произведенията трябва да бъдат и с възпитателна стойност. Например, за тази възраст най-достъпни са вокални, вокално-инструментални и инструментални произведения с програмен характер.

Работата за слушане на музика преди всичко се разглежда като елементарно и постепенно въвеждане на учениците в музикалната литература. Прекият контакт с музикалното творчество въздейства и при оформянето и облагородяването на музикалния вкус на учениците, а през течение на времето те донякъде ще се квалифицират как да различават какво е изкуство, а кое не е. Посочени са степените в процеса на преживяване и на запознаване с произведението. Със забелязване на някои елементи на произведението се обезпечава тяхното по-дълбоко запознаване. Трябва да се тръгва от тези елементи, които са по-забележими и които могат пряко да се отделят. Преди всичко, това са: темпото, динамиката, цветът на

човешките гласове или звука на инструмента; след това различни съдържания на композицията, техният ритъм и т.н. С тази стъпка, когато се слуша, започва спонтанно да се отклонява вниманието на учениците към музикалните форми, преди всичко с постепенно развиване на чувството за делимост на формата. Всичките тези походи насочват към активно слушане, а това води към по-дълбоко и разнообразно преживяване на музикалното произведение.

Детските музикални игри са изтъкнати като една от най-важните страни на музикалното възпитание, особено в предучилищната възраст, понеже играта е основна активност на детето и в нея то спонтанно и непринудено може да изяви творческата си фантазия.

Зависимо от възпитателно-образователното действие, игрите се разделят на креативни игри и игри със зададени правила. Креативните игри самите децата ги измислят, а много често ги променят благодарение на фантазията си. В игрите със зададени правила се описва значението на подвижните музикални игри като възможност за задоволяване на основната потребност на детето, за движение и за развиване уменията му да изпълнява движения с музика.

Ролята на дидактическите музикални игри тясно са свързани с ученето, при което се изтъква тяхната роля в развитието за чувството на ритъм и мелодия. Също така, изтъква се възможността в дидактическите музикални игри да се развива елементарното хармоническо чувство и чувството за обкръжаване на музикалните форми. Без нарушение на континуитета на детската необходимост от игра, тя се въвежда като една от формите на обучението. Тук се отделят само дидактическите игри, затова те притежават определен образователен елемент.

Стремежът на съвременната музикална педагогика е да развива детската музикална креативност, да намира научна основа в психологическия факт, че детето е

способно от ранно детство да се изразява творчески. Креативното изразяване на детето е плод на неговата творческа фантазия и най-добре се отразява в музикалните игри.

Заради по-систематичното излагане, детското креативно изразяване е разделено на два вида: креативно изразяване чрез средствата на другите изкуства под влияние на слушаната музика и креативното изразяване с музикални изразителни средства (в музикалните елементи и цялостите). В първия вид на креативното изразяване са дадени следните форми: музика и движение, музика и изобразително изразяване, от музика към приказка и от приказка към музика. Във втория вид креативно изразяване е дадена форма на мелодическо и ритмическо допълване и създаване на къси музикално-поетически цялости.

Като проблематично в креативната работа на учениците от ранната училищна възраст се разглежда проблемът за спонтанността при децата от предучилищната и ранната училищна възраст, която на практика не се различава особено, но благодарение на по-богатият жизнен опит на децата от ранната възраст и изразяването на тяхната фантазия е много по-оригинално. Най-важна задача на обучението е да се запази и развива спонтанността на детското креативното изразяване. Във връзка с това са посочени и някои дидактически проблеми, които се намират в практиката, точно заради неразбирането на същността в творческата дейност с децата.

Изтъкнатите видове и форми на креативна работа в предучилищната възраст по-успешно се осъществяват в училищна възраст. В този смисъл, и при тази възраст се разработват посочените форми за работа: музика и движение, музика и изобразително изразяване, музика и драматическо-литературно изразяване.

Особено внимание се поставя на формите, които не са прилагани по-рано в предучилищната възраст, а това са: създаване мелодия със зададен ритъм, създаване мелодия на основа поетичен стих и вариации на мелодията.

Специално е отделено място на инструменталното музициране, което е много важно още от началната степен в музикално-възпитателния процес. Посочено е, че свиренето развива психофизическите и музикалните способности и че Карл-Орфовите инструменти са най-подходящи за предучилищната и ранната училищна възраст, особено ритмичните инструменти. От мелодическите най-подходящи са металофонът и ксилофонът. Накрая се изтъква нуждата инструментите да се прилагат във всичките форми в музикално-възпитателната работа.

Също така, приведени са различни възможности за прилагане на инструментите. Тръгва се от използването им като ритмичен съпровод на песента или броеницата, след това музикално-ритмическо изпълнение, ритмично встъпление песните и т.н. Особеното значение в тази проблематика имат мелодическите инструменти, както и трудностите при работа с тях. Тръгва се от най-обикновеното изпълнение на простите мелодически форми, стига се до изпълнението им с ритмичен съпровод и ритмично въведение към песните. Отделно се изтъква необходимостта за допълване на свиренето по слух със свирене по нотен текст.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От цялостното разглеждане на проблематиката в настоящия труд може да се направи изводът, че музикалното развитие на децата от предучилищна възраст изисква по-особени и специфични педагогическо-методически решения, с цел да се намерят съответни рационални подходи за тази много деликатна възраст. Правилното поставяне на основите на музикалното възпитание тук има голямо значение за отношението на децата към музиката през целия им живот.

Особен приоритет в постановките на масовото музикално образование заема необходимостта от взаимодействието на този учебен предмет с други учебни дисциплини, особено за децата от предучилищна възраст, където съдържанието по музика и по останалите предмети ще имат за цел всеобхватно и всестранно развитие на детето.

В рамките на музикалното развитие на детето се очертава важността на музикално-възпитателното влияние на семейството. Поради нееднаквите условия за музикално развитие в семейството, музикалното възпитание в предучилищните институции има много по-големи възможности за системно и обмислено музикално развитие на децата. Най-съществено е обстоятелството, че се осъществяват определени възпитателни цели и задачи чрез съответно регламентирано учебно съдържание, методически подходи и средства. На такава основа са изведени важни компоненти на масовото музикално възпитание на децата, като слушане на музика, изпълнение на музика, детско музикално творчество, развитие на музикалните способности.

Заклученията, които произтичат от настоящия труд, в най-голяма степен извеждат необходимостта музикално развитие на децата от предучилищна възраст и обучението в началната фаза на музикалното възпитание в основното училище да се основават преди всичко на преживяване на музиката, на радост от контактите си с нея, от повече емоции и атрактивност. По този начин се отваря пътят към по-нататъшно музикално развитие и музикално оgramотвяване в следната фаза от обучението по музика.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- 1.** За първи път аналитично са изследвани учебни програми, планове и съдържания в два периода – 1946 – 1989 и 1992 – 1998.
- 2.** Направен е анализ на методиката на музикалното обучение в предучилищна възраст в Република Македония.
- 3.** Направен е анализ на методиката на музикалното обучение в началните класове във общообразователните училища в Република Македония.
- 4.** Направена е систематизация на фактологическата документация.
- 5.** Направена е методика за съвременното обучение по музика.

**ПУБЛИКАЦИИ
СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА
НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД**

1. Roli i Planprogramit muzikorë në edukimin e muzikës (Роля на план-програмата в музикалното възпитание). Скопје: Албаноолошки институт. – В: *Shqyrtime albanologjike*, 2007, № 3, стр. 92 – 98.
2. Edukimi muzikorë dhe roli i tij në familje (Музикалното възпитание и неговата роля в семейството). В: *Shqyrtime albanologjike*, 2007, № 3, стр. 99 – 104.
3. Qellimet, detyrat dhe objektivat e edukatës muzikore në shkollë. (Цели, задачи и насоки на музикалното възпитание в училище). – В: *Списание на научни от симпозиум на албанските музички педагози, Тетово (21.03.2009)*, 2009, № 1, стр. 55 – 61.
4. Как музиката възпитава. Русе, 2010. Научни трудове, том № 49, серия 6.2 „Педагогика, психология, и история, етнология и фолклор“, стр. 100 – 105.
5. Музикалност при Децата. – В: *Млад научен форум за музика и танц*. София: НБУ, департамент „Музика“, 2011. Под печат.
6. Детски музикални игри. – В: *Млад научен форум за музика и танц*. София: НБУ, департамент „Музика“, 2012. Под печат.

7. Rroli i kendimit koral ne arsim dhe shoqeri. (Роля на хоровото пеене в образованието и обществото). – В: *Diskutime, Tetovo*, 2013, № 2, стр. 80 – 86.
8. Verprimtaria krijuese e nxenesve. (Креативната дейност на учениците) – В: *Diskutime, Tetovo*, 2013, № 2, стр. 87 – 92.